

॥ श्रीउपदेशग्रंथावलि ॥

॥ अंक पांसठमो ॥

॥ वेदांतना मूलतत्त्वो ॥

[૭]

નિંબાર્કસપ્રદાયમા પણ ભગવાનની અનન્યભક્તિ કરી જીવે પોતાની આગંતુક સર્વ અશુદ્ધિ દૂર કરી પરમાત્મરૂપ થવાનો ઉપદેશ કરેલો છે એ સપ્રદાયમા વ્યવહારકાલે જીવ ઈશ્વર ને જડ પદાર્થો પૃથક્ છતા પણ મોક્ષદશારૂપ પરમાર્થકાલે તેમનો ભેદ

સંવત્ ૧૯૮૦ (શાકે ૧૮૪૬) આષાઢસુદિ પૂનમ આવૃત્તિ પહેલી પ્રતિ ૨૦૦૦
યોજનાર —બ્રહ્મનિષ્ઠ મહારાજ શ્રી મન્નથુરામશર્મા. બીલખા. કાઠિયાવાડ.
જિજ્ઞાસુઓને મનન કરવામાટે વિનામૂલ્યે આપવાસારૂ પ્રકટ કરનાર
મણિશંકર જટાશંકર ઉપાધ્યાય. લીંબડી. કાઠિયાવાડ

વસંત મુદ્રણાલયમા ચીમનલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતાએ છાપ્યુ
ઠે. ઘીકાંટા પાનાભાઈની વાડી—અમદાવાદ

રહેતો નથી એમ સ્વીકારેલુ હોવાથી તે સપ્રદાયમા પણ વાસ્તવિક-રીતે અદ્વૈતતત્ત્વજ સ્વીકારેલુ હોય એમ જણાય છે

વલ્લભસપ્રદાયમા પૂર્ણપુરુષોત્તમજ પોતાની ઇચ્છાએ જીવરૂપ ને જગદ્રૂપ થયા છે એટલે આ જગત્મા પૂર્ણપુરુષોત્તમથી ભિન્ન બીજુ કાઈજ નથી એમ તેમનો સ્વીકાર હોવાથી તેમને મતે પણ સર્વ જીવો ને જડ પદાર્થો પૂર્ણપુરુષોત્તમરૂપ એટલે બ્રહ્મરૂપ છે એમ નક્કી થાય છે જીવો પરમાત્માની અનન્યભક્તિ કરી તેમની કૃપાવડે ભાગવતીતનુ પામી ગોલોકમા જાય છે એવુ એ સપ્રદાયનુ માનવુ ક્રમમોક્ષને ઉદ્દેશીને હોય એમ જણાય છે અત કરણની વૃત્તિ અણુ-પરિમાણ હોવાથી તે ઉપાધિવાળા પૂર્ણપુરુષોત્તમરૂપ જીવને અણુ માન્યો છે તેમણે માનેલા અવિકારિપરિણામવાદમા ને વેદાતે માનેલા વિવર્તવાદમા શબ્દના ભેદવિના બીજો કાઈ ભેદ વિચારી પુરુષની દૃષ્ટિએ જણાતો ન હોવાથી તે સપ્રદાયનુ માનવુ વેદાત-સિદ્ધાતમા પ્રવેશ પામી જાય છે એમ નક્કી થાય છે

શૂદ્રાદિમા પ્રચલિત મહામાર્ગ જે મોટા પથને નામે વા માર્ગિ-પથને નામે વા બીજમાર્ગને નામે ને કોઇ સ્થલે કાચળિયાપથને નામે વા કુડાપથને નામે પણ લોકોમા ઓળખાય છે તે મહામાર્ગમા સર્વને, તેમા પણ વિશેષે સાધુઓને પરમાત્મસ્વરૂપ ગણી તેમના અત કરણને અન્નદાનવડે, વિનયના શબ્દોવડે, શારીરિક સેવાવડે ને પોતાના સગાવહાલાના શરીરોને તેમની સેવામા જોડવાવડે પ્રસન્ન કરવાનો મુખ્ય ઉપદેશ છે જો વિવેક, બહુમાન ને સદાચારપૂર્વક (વર્ણાશ્રમના ધર્મના પાલનપૂર્વક ને બ્રહ્મચર્યના પાલનપૂર્વક) સર્વ મનુષ્યોને પરમાત્મસ્વરૂપ માની તેમની વિહિતરીતે સેવા થાય તો તે પણ ચિત્તની શુદ્ધિ આદિદ્વારા સર્વમા રહેલા બ્રહ્મના સાક્ષાત્કારમા હેતુરૂપ હોવાથી તે મતનો તેટલે અશે વેદાતસિદ્ધાતમા સમાવેશ કરી શકાય છે

દેવીમતને શાક્તમત, વામમાર્ગ વા મહાકાલીનો પંથ પણ કહેવામાં આવે છે. તેમાં દક્ષિણામ્નાયથી દેવીની ભક્તિ કરવાથી દેવીની એટલે ત્રણ ગુણોની અધિષ્ઠાત્રીરૂપ ચિતિશક્તિની—બ્રહ્મની—પ્રાપ્તિ થાય છે એમ માનેલું હોવાથી તે મત દેવીની ભક્તિવડે બ્રહ્મની પ્રાપ્તિના સાધનરૂપ છે. વામમાર્ગવડે દેવીનું આરાધન કરવું એ સમજુ ભક્તને ઉચિત નથી. જેઓ મદ્યમાંસાદિનું યથેચ્છ સેવન કરનારા છે તેમને કાંઇક મર્યાદામાં લાવી દેવીની ઉપાસનામાં જોડવામાટે તે મત તેવા મનુષ્યોમાટે ભલે કાંઇક અંશે ઉપયોગી હોય, પણ બીજાઓને માટે તે લેશ પણ ઉપયોગી નથી.

પાશુપતમત, પ્રત્યભિજ્ઞામત, રસેશ્વરમત, કાપાલિકમત, લિંગાયતમત, જંગમમત ને અઘોરપંથ એ મતોમાં શિવની ઉપાસનાનું પ્રધાનપણું છે. એ મતોમાં જેટલી સાત્ત્વિકી ભક્તિ હોય તેટલી વેદાંતાનુકૂલ છે, અને તે મતોમાં જેટલી રાજસી ને તામસી ભક્તિ હોય તે વેદાંતાનુકૂલ ન હોવાથી મુમુક્ષુને તે ગ્રહણ કરવાયોગ્ય નથી.

ચૈતન્યપંથમાં, રામાનંદમતમાં, કબીરપંથમાં, નાનકપંથમાં ને દાદુપંથમાં તથા એવાજ બીજા નાનામોટા ભિન્ન ભિન્ન મતપંથો જેમાં ઈશ્વરભક્તિનો, પરમાત્માના જ્ઞાનનો ને શુભકર્મનો ઉપદેશ કરેલો હોય તે સર્વ મતપંથોનો વેદાંતાનુકૂલ ભાગ મુમુક્ષુને ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે, અને વેદાંતવિરુદ્ધ જે ભાગ રૂઢિથી તે તે મતપંથમાં પ્રવેશ થવા પામ્યો હોય તે ભાગ મુમુક્ષુએ ઉપેક્ષા કરવાયોગ્ય છે.

આર્યસમાજના, બ્રહ્મસમાજના, પ્રાર્થનાસમાજના ને બ્રહ્મજિજ્ઞાસુમંડલના (થિઓસોફીકલ સોસાઇટીના) જે જે મંતવ્યો ઉપનિષદોથી અવિરોધી હોય તે તે મંતવ્યો મુમુક્ષુએ સ્વીકાર કરવાયોગ્ય છે, ને જે જે મંતવ્યો શ્રુતિસ્મૃતિથી વિરુદ્ધ હોય તે તે

મતવ્યો અસત્ય હોવાથી મુમુક્ષુએ તેને સત્ય ગણી આદર આપવા-યોગ્ય નથી.

બુદ્ધદર્શનમાં ને આર્હતદર્શનમાં જે અહિંસાનો દયાનો ને વિષયતૃષ્ણાના તથા વિષયોપભોગના ત્યાગનો ઉપદેશ છે તે મુમુક્ષુએ આદર આપવાયોગ્ય છે તે ધર્મના અનુયાયીઓએ પાળવાના કેટલાક આચારોના સંબંધમાં મુમુક્ષુઓએ વિચાર કરવાની અગત્ય નથી

પારસીધર્મમાં (જરથુસ્તધર્મમાં) અહુરમજદ પ્રભુનું આરાધન અને પ્રભુની પ્રાર્થના આદિ કહ્યાં છે તે તે ધર્મના મુમુક્ષુઓને પોતાના ચિત્તની શુદ્ધિમાં તથા પોતાના ચિત્તની સ્થિરતામાં ઉપયોગી હોવાથી તેના અધિકારી મુમુક્ષુઓને ઉપકારક છે

યાહુદી, ખ્રીસ્તી ને મુસલમાની ધર્મમાં પ્રભુમાં શ્રદ્ધા રાખવાનો. પ્રભુની આજ્ઞા માનવાનો પ્રભુની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવાથી થતી હાનિનો ને પ્રભુની આજ્ઞાનું શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક પરિપાલન કરવાથી થતા લાભનો જે ઉપદેશ છે તે ઉપદેશ તે પંથના મનુષ્યોને ચિત્તશુદ્ધિમાં ને ચિત્તની સ્થિરતામાં ઉપયોગી હોવાથી તેમને હિતકર છે દુરાગ્રહ રાખ્યા વિના ને બીજાના વિચારોની માત્ર દ્વેષબુદ્ધિવડે નિષ્પ્રયોજન અવગણના કર્યા વિના જો તે મતવાળા પોતાના મતમાં રહેલી રીતે વર્તે તો તે પરમાર્થમાં આગળ વધવાની યોગ્યતાવાળા થાય છે

ચીનમાં કેટલેક સ્થલે ચાલતા કન્ફ્યુસીઅસમતમાં જે પોતાના મરણ પામેલા માતપિતા આદિની ભક્તિનો ઉપદેશ છે તે પણ પુણ્યરૂપ હોવાથી ચિત્તશુદ્ધિમાં ઉપકારક છે તેથી તેટલે અંશે તે આદર આપવાયોગ્ય છે, અને રેગ્યુલરમતમાં જે સૂક્ષ્મપદાર્થોનું વિવેચન બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા કરવામાટે કરવામાં આવ્યું છે તે બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતાનો જ્ઞાનમાં ઉપયોગ હોવાથી તેટલે અંશે ઉપયોગી છે

જાપાનમા કટલેક સ્થલે ચાલતા સીટોમતમા જે અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરવાના ઉપાયોનો ઉપદેશ છે તે પણ અંતઃકરણની શુદ્ધિ જ્ઞાનમા ઉપયોગી હોવાથી તેટલે અંશે તે ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે

ચાર્વાકમતમા માત્ર અર્થને તથા કામનેજ પુરુષાર્થ માનેલા હોવાથી અને પ્રત્યક્ષપ્રમાણનેજ પ્રમાણ માનેલુ હોવાથી તથા શરીરથી ભિન્ન આત્માનો સ્વીકાર કરેલો નહિ હોવાથી તે મત મુમુક્ષુએ આદર આપવાયોગ્ય નથી

સર્વ મનુષ્યોને સર્વ પ્રકારનુ દુઃખ ને તેના કારણો અપ્રિય લાગે છે અને તેમને પોતપોતાના સસ્કારોથી ને સગતિથી ઉપજતી રુચિપ્રમાણે કોઈ પણ પ્રકારનુ સુખ ને તે સુખના મનાતા હેતુઓ પ્રિય લાગે છે સર્વ જીવોને દુઃખ અપ્રિય જણાવાથીજ તેઓ પોતપોતાના સામર્થ્યપ્રમાણે પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા દુઃખને દૂર કરવામાટે તથા ભવિષ્યમા કોઇ પણ પ્રકારના દુઃખની પ્રાપ્તિ થવાનુ અનુમાન થતા તે દુઃખના આગમનને અટકાવવામાટે યથાસામર્થ્ય પ્રયત્ન કરે છે આ પ્રમાણે મનુષ્યોનુ ને દુઃખનુ જાણે અનાદિકાલથી પરસ્પર યુદ્ધ સતત ચાલતુ હોય એમ જણાય છે મનુષ્ય પ્રથમ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા દુઃખની નિવૃત્તિ કરવામાટે બહુધા લૌકિક ઉપાયોના સેવનમા પ્રવૃત્ત થાય છે જ્વરાદિ રોગોથી થતા દુઃખની નિવૃત્તિમાટે તે ઓષધનુ સેવન કરે છે, અને પથ્ય પાળે છે, ક્ષુધાતૃષાજન્ય દુઃખની નિવૃત્તિમાટે તે અન્નજલનુ ભક્ષણપાન કરે છે, કામજન્ય દુઃખની નિવૃત્તિમાટે તે વિજાતીયશરીરનો સમાગમ સેવે છે, ચોર, શત્રુ, સિંહ, વ્યાઘ્ર, રીંછ, વરુ, સર્પ ને વૃશ્ચિકાદિ પ્રતીત થતા પ્રાણીઓથી થવાના દુઃખને દૂર કરવામાટે તે શસ્ત્રાદિના પ્રહારાદિનો ઉપયોગ કરે છે, અને ભૂત, પ્રેત, ગ્રહ ને પનોતી આદિથી થનારા

વા થયેલા દુ ખને દૂર કરવામાટે તે મત્રજપ સ્તોત્રપાઠ, બલિદાન, વ્રત ને દાનાદિ શાસ્ત્રોક્ત ઉપાયોનો આશ્રય ગ્રહણ કરે છે એ સર્વ ઉપાયોથી તે સર્વ દુ ખોની ચોક્સ નિવૃત્તિ થઈ શકે એમ નિશ્ચય-પૂર્વક કહી શકાતુ નથી અને કોઈ ઉપાયથી કોઇ દુ ખની કદી નિવૃત્તિ થાય તોપણ પુન તે દુ ખ કે તે ત્રણમાનુ બીજુ કોઇ દુ ખ તેને પ્રાપ્ત નહિજ થાય એમ નિશ્ચયપર્વક કહી શકાય નહિ પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપનુ ને પ્રતીત થતા જગતના વાસ્તવિક સ્વરૂપનુ દૃઢ અપરોક્ષજ્ઞાન થયા વિના બીજા કોઇ પણ ઉપાયથી પૂર્વોક્ત ત્રણ પ્રકારના દુ ખોની ચોક્સ અને ફરીથી કદીપણ નજ ઉપજે એવી નિવૃત્તિ થઈ શકતી નથી માટે જેમને પોતાના સર્વ ભાવિ દુ ખોની ચોકસ અને ફરીથી નજ ઉપજે એવી નિવૃત્તિ કરવી હોય તેમણે પોતાનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ ને પ્રતીત થતા આ જગતનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ જે શુદ્ધચેતનરૂપ બ્રહ્મ છે તેનો અજ્ઞાન સશય ને વિપર્યયથી રહિત સુદૃઢ સાક્ષાત્કાર કરવો જોઇએ એ શુદ્ધચેતનરૂપ બ્રહ્મનો સશયવિપર્યયરહિત સુદૃઢ સાક્ષાત્કાર થવાથી તે બ્રહ્મજ્ઞાની મનુષ્ય-ના ત્રણ પ્રકારના ભાવિ દુ ખોની ચોકસ અને ફરીને કદીપણ નજ ઉપજે એવી નિવૃત્તિ થાય છે, અને તે સર્વના પરમાનદરૂપે સ્થિતિ કરે છે

કોઇ પણ શાસ્ત્રનો સિદ્ધાત વિચારીને અને તેને આચરણમા મૂકીને, કોઇ પણ મતપથના વિચારોને સમજીને અને તેને આદર-પૂર્વક આચારમા મૂકીને, શાસ્ત્રોક્ત તીવ્ર તપ કરીને, પરમાત્માની નવધા ભક્તિમાની કોઇ એક કે વધારે ભક્તિ પ્રીતિપૂર્વક કરીને, વા પરમાત્માની ઉમગપૂર્વક પરા કે અનન્ય ભક્તિ કરીને, અભ્યાસવૈરાગ્યનુ ક્રિયાયોગનુ કે અષ્ટાગયોગનુ દીર્ઘકાલ

પ્રેમપૂર્વક સેવન કરીને, અથવા વિવેકાદિ અને શ્રવણાદિ સાધનોનુ દીર્ઘકાલ નિરતર આદરપૂર્વક સેવન કરીને મનુષ્યે પોતાનુ ને આ જગત્‌નુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ જે બ્રહ્મ તેને સંદેહરહિત સ્પષ્ટ જાણવુ જોઇએ પોતાનો ધર્મ સાચો ને બીજાનો ધર્મ ખોટો એમ કહી પરસ્પર નિરર્થક ક્લેશ કરી કાલક્ષેપ નહિ કરતા જે ધર્મમા પોતાને સત્યતાનુ ભાન થાય તેનુ સમજુ મનુષ્યે પ્રેમપૂર્વક નિષ્કપટભાવે સતત પરિપાલન કરવુ જોઇએ દુરાગ્રહ રાખ્યા વિના તે ધર્મ પાળવાથી ને સત્યને જાણવાની વિવેકવાળી તીવ્ર જિજ્ઞાસા રાખવાથી જેમ જેમ તે મનુષ્યના અત કરણની શુદ્ધિ સૂક્ષ્મતા, વિવેચનશક્તિ ને સ્થિરતા વધતા જશે તેમ તેમ તે મનુષ્યને ક્રમપૂર્વક સ્વાભાવિક સત્યનુ ભાન થવા લાગશે અને અતે વહેલુ કે મોડુ તેને સત્યનુ સપૂર્ણ જ્ઞાન થશે આવી સ્થિતિ જે મનુષ્યે પ્રાપ્ત કરી હોય તેને પછી કાઇ પણ પ્રાપ્ત કરવાયોગ્ય કે જાણવાયોગ્ય રહેલુ નજ હોવાથી તેને કોઇ પણ પ્રકારનુ કર્તવ્ય અવશેષ રહેતુ નથી, અર્થાત્ તે કૃતાર્થ થાય છે, ને તેનો મનુષ્યજન્મ ઉત્તમ પ્રકારે સફલ થયો મનાય છે ”

શિષ્ય પૂછે છે:—“ હે દશ્યાતીતસ્વરૂપ ! હે દેશિકેન્દ્ર ! બ્રહ્મજ્ઞાન જેમને પ્રાપ્ત થયુ છે એવા જ્ઞાની અને જીવન્મુક્ત પુરુષનુ શરીર તેમને બ્રહ્મનો દૃઢ સાક્ષાત્કાર થયા પછી તુરતજ પડી જતુ હશે ? કે તેઓ જીવતા રહેતા હશે ? જો તેઓ જીવતા રહેતા હોય તો તેઓ પોતાનુ બાકી રહેલુ જીવન કેવી રીતે વ્યતીત કરતા હશે ? તે જણાવવાની કૃપા કરશો ”

શ્રીસદ્‌ગુરુ કહે છે —“ આત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મસ્વરૂપનુ આદરપૂર્વક સતત અનુસધાન કર્યા કરવાથી, મનની એકાગ્રતાવડે

તે મનના સ્થૂલભાવનો નાશ કરવાથી, અને આસુરીવાસનાઓનો, લોકવાસનાનો, શાસ્ત્રવાસનાનો ને દેહવાસનાનો દૈવીવાસનાઓવડે ને બ્રહ્મભાવનાવડે નાશ કરવાથી જેમને આત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મનો સ્પષ્ટ અનુભવ થયો છે એવા બ્રહ્મજ્ઞાની તથા જીવન્મુક્તો પોતપોતાના પ્રારબ્ધ-કર્મપ્રમાણે પોતપોતાનુ જીવન ન્યૂન ઉપાધિવાળી સ્થિતિમા, મધ્યમ-પ્રકારના ઉપાધિવાળી સ્થિતિમા કે વધારે ઉપાધિવાળી સ્થિતિમા વ્યતીત કરે છે તેમના શરીરને ઉપજાવનાર પ્રારબ્ધકર્મના સદ્ભાવથી તેમનુ શરીર વિદ્યમાન રહે છે, બ્રહ્મજ્ઞાન થાય કે તુરતજ તે પડી જતુ નથી શ્રીશુકદેવના ને શ્રીવામદેવના જેવા નિવૃત્તિપ્રધાન પ્રારબ્ધ-કર્મવાળા જ્ઞાનીઓને પોતાના શરીરના નિર્વાહમા ઉપયોગી હોય તેટલોજ ઉપાધિ રહે છે, શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યાદિના જેવા મધ્યમપ્રકારના પ્રારબ્ધકર્મવાળા જ્ઞાનીઓને મધ્યમપ્રકારનો ઉપાધિ રહે છે, અને રાજર્ષિ અજાતશત્રુ તથા રાજર્ષિ જનક આદિના જેવા પ્રવૃત્તિપ્રધાન પ્રારબ્ધકર્મવાળા જ્ઞાનીઓને બહારથી ઘણો ઉપાધિ રહે છે એ સર્વ જ્ઞાનીઓ ને જીવન્મુક્તો સ્થૂલાદિ ત્રણ શરીરોથી, તે ત્રણ શરીરોના ધર્મોથી ને સર્વ પ્રકારના દુ ખોથી રહિત પોતાના સુખઘન બ્રહ્મસ્વરૂપને અનુભવનાર હોય છે તેઓ સર્વદા દ્રષ્ટા રહીને પોતપોતાના પ્રારબ્ધ-કર્મને ભોગવી છૂટવામાટે પોતપોતાનો પ્રામવ્યવહાર સમભાવવડે નિર્દોષરીતે કરે છે તેમનુ અત કરણ અજ્ઞાન, સશય ને વિપર્યયથી રહિત હોય છે તેથી તેમને દેહાદિ સર્વ જગત્ બ્રહ્મથી ભિન્ન પ્રતીત થતુ નથી જ્ઞાનીઓના બાહ્યવ્યવહાર તેમના પ્રારબ્ધકર્મની વિલક્ષણ-તાથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના હોય છે, પણ તેમના અત કરણનો નિશ્ચય સર્વથા એકજ પ્રકારનો હોય છે, ને તેમને વિદેહમુક્તિ પણ સમાનજ થાય છે

અનેક શ્રુતિસ્મૃતિના ને પુરાણોના વચનો બ્રહ્મજ્ઞાન થયા પછી પણ તે બ્રહ્મવેત્તાઓના પ્રારબ્ધકર્મના સામર્થ્યથી વા તે શરીરોવડે જે પ્રાણીઓને સુખદુ ખાદિ થવાના હોય તે પ્રાણીઓના પ્રારબ્ધ-કર્મના સામર્થ્યથી ને બ્રહ્મવેત્તાઓના બાધ પામેલા શરીરો પ્રતીત થાય છે એમ કહે છે કુભારના ચાકડાને ફેરવવાનુ કામ બધ કર્યા છતા પણ તેને આગળ આપેલા વેગથી તે કેટલોક સમય ફર્યા કરે છે તેમ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓના શરીરોનો સદ્ભાવ પણ તેમના પ્રારબ્ધકર્મો-ના સદ્ભાવથી કેટલોક સમય અનુભવી શકે છે બ્રહ્મવેત્તાઓનો અનુ-ભવ પણ બ્રહ્મવેત્તાઓનુ શરીર બાધ પામીને પ્રારબ્ધકર્મના બલથી રહી શકે છે તેમા પ્રમાણરૂપ છે ઇતિહાસમા ને પુરાણાદિમા બ્રહ્મ-વેત્તાઓના ચરિત્રો વર્ણવેલા જોવામા આવે છે તેથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર થયા પછી બ્રહ્મવેત્તાઓના શરીરો પ્રારબ્ધ-કર્મના બલથી ટકી રહે છે જો બ્રહ્મજ્ઞાન થયા પછી તુરતજ બ્રહ્મજ્ઞાનીનુ શરીર પડી જાય તો જિજ્ઞાસુઓને બ્રહ્મનો ઉપદેશ કર-નાર કોઇ આચાર્ય રહે નહિ, ને અજ્ઞાનીથી બ્રહ્મોપદેશ કરી શકાય નહિ, તેથી પણ માનવુ જોઇએ કે બ્રહ્મજ્ઞાન થયા પછી પ્રારબ્ધકર્મ-ના બલથી તેમના શરીરો રહે છે ”

શિષ્ય પૂછે છે—‘ હે પૂર્ણકામ ! વેદાતસિદ્ધાતનો વેદાત-પારગ પ્રશાત વિદ્વાનોને પ્રતીત થતો અપૂર્વ મહિમા આપ સક્ષેપમા નિરૂપણ કરવા કૃપા કરશો ”

શ્રીસદ્ગુરુ કહે છે — ‘ વેદાતસિદ્ધાત સર્વ પ્રાણિપદાર્થમા ને અવકાશમા એકજ પરમતત્ત્વ વા બ્રહ્મ વ્યાપીને રહ્યુ છે, અથવા તે સર્વ પ્રાણિપદાર્થ ને અવકાશ વસ્તુતાએ બ્રહ્મરૂપજ છે એમ સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહે છે આ સિદ્ધાતના જ્ઞાતા પોતાનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ

બ્રહ્મજ છે એમ અનુભવતા હોવાથી તેઓ સર્વ પ્રાણિપદાર્થમા ને અવકાશમા પણ પોતાનુ બ્રહ્મસ્વરૂપજ જુએ છે, અને સર્વને પોતાના બ્રહ્મસ્વરૂપમા વિવર્તરૂપે અનુભવે છે તેમનુ હૃદય—અંતઃકરણ-પરમપવિત્ર ને મહાવિશાલ થયેલુ હોવાથી તેમના અંતઃકરણમા આવિર્ભાવ પામેલા સ્વાભાવિક આનન્દની સીમા નથી. તેમના હૃદયમા શુદ્ધસત્ત્વગુણ સ્થિર રહેતો હોવાથી તેમના હૃદયની સ્થિતિ પ્રાયશ: આવા પ્રકારની હોય છે—સૂર્યના પ્રકાશવડે જેમ અંધકારની નિવૃત્તિ થઇ જાય છે તેમ તેમના હૃદયમા બ્રહ્મવિદ્યાનામની વૃત્તિનો આવિર્ભાવ થવાથી તેમના હૃદયમાની અવિદ્યા અથવા અજ્ઞાન નિવૃત્ત થઇ ગયેલ હોય છે આવી સ્થિતિએ તેમને પોતાના બ્રહ્મસ્વરૂપથી ભિન્ન કોઇ પણ પ્રાણિપદાર્થમા સત્યપણાની બુદ્ધિ રહેતી નથી તે જાગ્રતમા પ્રતીત થતા પ્રાણિપદાર્થોને સ્વપ્નના, ઇંદ્રજાલના, મનોરાજ્યના ને ભ્રાંતિના પદાર્થોના જેવા જુએ છે તેમને બ્રહ્મથી ભિન્ન કોઇ પણ પ્રાણિપદાર્થ રમણીય કે સુખરૂપ પ્રતીત થતો નથી પણ પામર મનુષ્યોને અને વિષયી મનુષ્યોને રમણીય ને સુખરૂપ લાગતા પ્રાણિ-પદાર્થો તેમને પરમકુત્સિત ને દુ:ખપૂર્ણ પ્રતીત થાય છે તેથી તેઓ તે પ્રાણિપદાર્થોમા ભોગ્યપણાની ને પોતાનામા ભોક્તાપણાની ભ્રાંતિ કરતા નથી ને ભ્રાંતિને અભાવે તેમને તે પ્રાણિપદાર્થોમા રાગ વા તેમને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રબલ ઇચ્છારૂપ વિક્ષેપ પ્રકટતો નથી રાગના અભાવથી તેમનુ અંતઃકરણ કોઇ પણ પ્રાણિપદાર્થની પ્રાપ્તિ કરવામાટે ઇંદ્રિયોમા ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરતુ નથી વળી જે અંતઃકરણ સર્વત્ર પોતાના અધિષ્ઠાનભૂત બ્રહ્મને અનુભવી રહ્યુ છે તે અંતઃકરણ અન્ય પ્રાણિપદાર્થના દર્શનને અભાવે કયા પ્રાણિપદાર્થને સત્ય તથા અપકારક માની તેનો દ્વેષ કરે ? તે અંતઃકરણ કોઇ પણ પ્રાણિપદાર્થ-

નો દ્વેષ ન કરે, તથા કોઇ પણ પ્રાણિપ્રતિ ક્રૂર વચનો બોલવામાં વાણીને વેગ ન આપે, ક્રોધવડે નેત્રોને રાતા ન કરે, અને પોતાના શરીરને ક્રોધવડે કંપાવે નહિ. સર્વત્ર પરમાનંદરૂપ બ્રહ્મથી પોતાની અભિન્નતા જાણનારું અંતઃકરણ કૃતાર્થ, સંતોષી, દુઃખરહિત ને પરમ-સુખી હોવાથી 'મને આ પ્રાણી જોઈએ, મને આ પદાર્થ જોઇએ, મને દ્રવ્ય જોઇએ, મને ભૂમિ જોઇએ, અને મને નાનાવિધ વૈભવ જોઇએ' એવી તૃષ્ણાઓથી તે તપતું નથી, અને પોતાની પાસે જે દ્રવ્યાદિ હોય તે જેને પ્રયોજન હોય તેને તેની યોગ્યતાનો ને તેના પ્રયોજનનો વિચાર કરી પોતાની અનુકૂલતાનુસાર ઉદારતા ને દયાપૂર્વક આપે છે. શુદ્ધસત્ત્વગુણવાળા તે અંતઃકરણમાં તમોગુણ-માંથી ઉત્પન્ન થનારી જડતા, મૂઢતા, અવિવેક, ભય, સ્તબ્ધતા ને ઉન્મત્તતાનો સદ્ભાવ હોઈ શકે નહિ એ સ્પષ્ટજ છે. જે અંતઃ-કરણ બ્રહ્માત્મૈક્યના અનુભવથી બ્રહ્મથી પૃથક્ કોઈ પણ મનુષ્યાદિને સત્યરૂપે જોનારું નથી, તે અંતઃકરણ કઇ સત્ય વસ્તુનો પોતાની પાસે સદ્ભાવ માનીને અને બીજા મનુષ્યાદિને તે વસ્તુવિનાના વા પોતાના કરતાં ન્યૂન વસ્તુઓવાળા માનીને મદ વા ગર્વ કરે? અને ગર્વને અભાવે તે કોનો તિરસ્કાર કરે? પોતાનો નિરવધિ ઉત્કર્ષ થયેલો હોવાથી અને પોતાનાથી ભિન્ન કોઈ પણ મનુષ્યાદિની તેમને સત્યરૂપે પ્રતીતિ થતી ન હોવાથી તેઓ કોની ઈર્ષ્યા—અન્યના ઉત્કર્ષ-ને ન સહન કરવારૂપ મત્સર—કરે? અંતઃકરણની એવી ઉત્તમ યોગ્યતાવાળા મહાન્ પુરુષ અસૂયા—અન્યના શુભગુણમાં દોષનો આરોપ—પણ કોની શા કારણથી કરે? જેઓ પોતાના બ્રહ્મસ્વરૂપથી ભિન્ન બીજું કાંઈ સત્ય નથી એમ અનુભવે છે તેઓ કોની આગળ કયું પ્રયોજન સિદ્ધ કરવા ખોટો ડોળ કરે? અથવા પોતાના ધર્મપાલન-

ને અન્યની આગળ વિસ્તારીને કહે ‘ જેઓ અભયસ્વરૂપ બ્રહ્મને અભેદભાવે પામી અભયરૂપ થયા છે તેઓ કયા પ્રાણિપદાર્થથી કઈ વસ્તુનો નાશ થવાની શંકા લાવી ભયને વશ થાય ? જેમણે પરમાનંદરૂપ આત્માને અભેદભાવે અનુભવી માનસપરિતાપરૂપ શોકનું અતિક્રમણ કર્યું છે તેઓ કયા નિમિત્તથી શોકને વશ થાય ? જેમણે અઘટિતઘટના કરવામાં પરમચતુર માયાનું સ્વરૂપ પરતી રીતે જાણ્યું છે તેઓ કયા પ્રાણિપદાર્થને જોઈને વા કયા પ્રસંગને પ્રાપ્ત થઈને આશ્ચર્યને પ્રાપ્ત થાય ? ચિત્તનું વિષમપણું કરવાના સ્વભાવવાળા સર્વ મનોવિકારો અચિત્તભાવને પામેલા ચિત્તમાં વિષમપણું ઉપજાવવા સમર્થ થતા નથી.

બ્રહ્મસાક્ષાત્કારથી જેમના ચિત્તમાં રહેલો રજોગુણ તથા તમોગુણ દબાઈ ગયો છે, અને સત્ત્વગુણ બલવાન્ થઈ શુદ્ધસત્ત્વગુણરૂપ થયો છે તે ચિત્તમાં શાંતિ, દાંતિ, કારુણ્ય, વિશુદ્ધ પ્રેમ, ઈશ્વરાદિમાં પૂજ્યભાવ, સાત્ત્વિકી શ્રદ્ધા, વિક્ષેપાભાવ, સહનશીલતા, વિષયવિમુખતા, સત્ય, અહિંસા, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, નિઃસ્પૃહતા, પવિત્રતા, સંતોષ, વિવેક, નિર્ભયતા, કર્તવ્યનિષ્ઠા, અભિમાનરહિતતા, દંભરહિતતા, સ્થિરતા, સરલતા, ઔદાર્ય, નિર્લોભતા, નિશ્ચિંતતા, કામરહિતતા, પ્રામાણિકતા, નિર્મમત્વ, વિનય, પરમાનંદ ને પ્રાગલ્ભ્ય ઇત્યાદિ શુભગુણો રહેલા હોય છે.

શૂન્યવાદીઓએ આત્માને શૂન્યરૂપ માન્યો હતો, અને ચાર્વાકે આત્માને દેહરૂપ ને વિનાશી માન્યો હતો તેને તાર્કિકોએ સત્તારૂપ, શરીરથી ભિન્ન ને અનાદિઅનંતરૂપ માન્યો, સાંખ્યોએ તથા યોગીઓએ તે આત્માને સદ્રૂપ તથા ચિદ્રૂપ ને અનાદિઅનંતરૂપ માન્યો, અને વેદાંતશાસ્ત્રે તે આત્માને સચ્ચિદાનંદરૂપ ને અનાદિઅનંત માન્યો છે.

એવી રીતે વેદાંતશાસ્ત્ર આત્માના ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપને પ્રમાણ તથા યુક્તિઓથી સિદ્ધ કરી બતાવે છે

કેટલાક વાદીઓ આત્માને જડરૂપ માને છે, કેટલાક વાદીઓ આત્માને જડચેતનરૂપ માને છે, અને વેદાંતશાસ્ત્ર આત્માને કેવલ ચેતનરૂપ માને છે

કેટલાક વાદીઓ આત્માને અણુરૂપ માને છે, કેટલાક વાદી આત્માને શરીરજેવડો માને છે, અને વેદાન્તશાસ્ત્ર આત્માને તેના શુદ્ધસ્વરૂપમા નિરતિશયવ્યાપક માને છે

કેટલાક વાદીઓ શાસ્ત્રવિહિત કર્મોના અનુષ્ઠાનથી આત્માને મોક્ષલાભ થાય છે એમ કહે છે, કેટલાક વાદીઓ શાસ્ત્રવિહિત કર્મોના અનુષ્ઠાનથી ને શાસ્ત્રવિહિત ઉપાસના કરવાથી આત્માને મોક્ષલાભ થાય છે એમ કહે છે, અને વેદાંતશાસ્ત્ર શાસ્ત્રવિહિત નિષ્કામકર્મોના અનુષ્ઠાનથી અંતઃકરણના મલદોષની—સંસારના અનુરાગના હેતુભૂત પાપસંસ્કારોની—નિવૃત્તિ થાય છે શાસ્ત્રવિહિત નિષ્કામ ઉપાસનાના સેવનથી અંતઃકરણના વિક્ષેપદોષની—ચિત્તના રાગરૂપના વિષયોમા ભમવારૂપ દોષની—નિવૃત્તિ થાય છે, અને દૃઢ આત્મજ્ઞાનથી આત્માને મોક્ષલાભ થાય છે એમ માને છે

મૂઢ મનુષ્યોના અંતઃકરણમા તમોગુણનુ પ્રધાનપણુ હોવાથી તે અંતઃકરણ સ્થૂલ, શ્યામરંગનુ ને જડતાવાળુ હોય છે જો તે મૂઢ મનુષ્ય શાસ્ત્રના ને સત્પુરુષોના ઉપદેશમા શ્રદ્ધા લાવી પોતાનુ જીવન સુધારવા ઇચ્છે તો તેણે શાસ્ત્રે કહેલા સકામ શુભકર્મોમા શ્રદ્ધા ને પરમપ્રેમ રાખી શાસ્ત્રોક્ત સકામ શુભકર્મો શાસ્ત્રોક્ત વિધિપ્રમાણે ધૈર્ય સમજ ને જાગ્રતિ રાખીને કરવા જોઇએ આવા શુભ પ્રયત્નથી તેમના અંતઃકરણની સ્થૂલતા, શ્યામતા ને જડતા ક્રમથી દૂર થતા

તેમનું અંતઃકરણ કાંઇક સૂક્ષ્મ ને ચંચલ થાય છે, અને તેમના અંતઃકરણમાં ક્રમથી તમોગુણની ન્યૂનતા ને રજોગુણની વૃદ્ધિ થવા લાગવાથી તેમના અંતઃકરણનો રંગ શ્યામતાને ત્યજવા લાગી પીળાશપર જવા લાગે છે, ને અંતે તેમનું અંતઃકરણ પીળા રંગવાળું જણાવા લાગે છે આવું અંતઃકરણ તમોગુણ ન્યૂન ને રજોગુણની પ્રધાનતાવાળું થાય છે આવા અંતઃકરણમાં શુભકર્મના અભ્યાસના બલવડે ને પરમાત્માની ભક્તિવડે પીળો રંગ ન્યૂન થઇ ગતા રંગનો ને ધોળા રંગનો કાંઇક કાંઇક ભાગ આવિર્ભાવ પામતા તે અંતઃકરણ ક્રમથી શનૈ શનૈ ગતારંગવાળું, વધારે સૂક્ષ્મ ને કાંઇક સ્થિર થવા લાગે છે આવા અંતઃકરણમાં રજોગુણનો વધારો થયેલો હોય છે, તમોગુણ દબાયેલી સ્થિતિવાળો હોય છે, ને સત્ત્વગુણનો અલ્પાંશે આવિર્ભાવ થયેલો હોય છે જેમનું અંતઃકરણ વર્તમાનજન્મના શુભકર્મના સેવનથી ને પરમાત્માની ભક્તિથી વા પૂર્વજન્મોના શુભકર્મોના ને પરમાત્માની ભક્તિના સંસ્કારોથી પૂર્વોક્ત સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયું હોય તેમણે નિર્ગુણ નિરાકાર બ્રહ્મસ્વરૂપનું શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસન કરી પોતાના અંતઃકરણને વધારે સૂક્ષ્મ, વધારે સ્થિર ને નિર્દોષ સ્ફટિકજેવું શ્વેત કરવા સર્વદા પરમાદરપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઇએ આવો પ્રયત્ન દીર્ઘકાલ ચાલુ રાખવાથી તે મોક્ષસાધકનું હૃદય ક્રમથી સૂક્ષ્મ, સ્થિર ને શ્વેતતાવાળું થતા થતા તત્ત્વસાક્ષાત્કારકાલે તે સૂક્ષ્મતર, સુસ્થિર ને શ્વેતરંગવાળું થઈ જાય છે અંતઃકરણની આવી સ્થિતિ થવી એ તેની પરમશુદ્ધિ ને તેનો પરમવિકાસ મનાય છે આવા પરમશુદ્ધ, પરમવિકસિત, પરમસૂક્ષ્મ ને દૃશ્યથી અસંગ રહેવાના બલવાળા અંતઃકરણમાં પુનર્જન્મ આપે એવા વિચારોના ને કર્મોના સંસ્કારો

પડી શકતા નથી ને અંતઃકરણ પોતાનામાં રહેલા ભોગ તથા મોક્ષ આપવાના પ્રારબ્ધકર્મના સંસ્કારોને સમાપ્ત કરતું કરતું પ્રારબ્ધકર્મના ભોગને અને જીવને બ્રહ્મસ્વરૂપે સ્થિર કરી પોતે સર્વ સંસ્કારોથી રહિત થઇ પોતાના ઉપાદાનકારણ માયામાં વિલીન થઇ તેમાં ભળી જાય છે

આ અદ્ભુત ઉપદેશ કરનારું વેદાંતશાસ્ત્ર નિરંતર નાનામોટા વ્યક્તાવ્યક્ત દુઃખમાં રીબાયા કરતા ને સુખને માટે નિરંતર વલખાં મારતા જીવને જો તે શ્રદ્ધાભક્તિથી સતત યોગ્ય પ્રયત્ન કરે તો સર્વ પ્રકારના દુઃખોના સ્પર્શથી રહિત પરમાનંદપદે સુસ્થિર કરે છે. વેદાંતશાસ્ત્રે ઉપદેશ કરેલ પોતાના બ્રહ્મસ્વરૂપને અને પ્રતીત થતા જગતના બ્રહ્મસ્વરૂપને સંશયવિપર્યયથી રહિત દૃઢ અનુભવવાથી તે અનુભવ કરનાર મનુષ્યનું શરીર આ પૃથિવીપર પ્રતીત થતાં છતાં તેમનું મન સત્યલોકમાં રહેલા ઉપાસકોના જેવા દુઃખરહિત સર્વોત્તમ સુખને અનુભવે છે

આલસ્યપ્રમાદાદિ તમોગુણના ધર્મોથી ને ભાંગ આદિ માદક પદાર્થોના સેવનથી ઉપજનારું કથનમાત્ર સુખ તામસસુખ કહેવાય છે એ સુખ મુમુક્ષુએ ઇચ્છવાયોગ્ય નથી, પણ ત્યજવાયોગ્ય છે એમ વેદાંતશાસ્ત્ર કહે છે શબ્દસ્પર્શાદિ વિષયોથી અને તેના ઉપકરણોથી ઉપજતું કથનમાત્ર સુખ રાજસસુખ કહેવાય છે આ લોકના શબ્દાદિ વિષયોથી ને ધનાદિ ઉપકરણોથી ઉપજનારું રાજસસુખ અને સ્વર્ગાદિના શબ્દાદિ વિષયોથી ને તેના ઉપકરણોથી ઉપજનારું રાજસસુખ પણ મુમુક્ષુએ ઇચ્છવાયોગ્ય નથી, પણ પરિત્યાગ કરવાયોગ્ય છે એમ વેદાંતશાસ્ત્ર કહે છે. શાસ્ત્રમાં કહેલાં સકામ શુભકર્મોથી આ લોકનું કે સ્વર્ગાદિનું જે સુખ મળે તે સુખ મુમુક્ષુએ

ઇચ્છવાયોગ્ય નથી, પણ જે મુમુક્ષુના અતકરણની શુદ્ધિ ન થઈ હોય તેના અતકરણની શુદ્ધિમાટે તેવા મુમુક્ષુએ શાસ્ત્રમા કહેલા શુભકર્મો કર્તાપણાનુ અભિમાન ને ફલની કામના ત્યજીને આદર-પૂર્વક કરવા એમ વેદાતશાસ્ત્ર કહે છે પરમાત્માની સકામભક્તિ મુમુક્ષુએ કરવી નહિ, પણ તેણે પોતાના ચિત્તની વિશેષ શુદ્ધિમાટે ને પોતાના ચિત્તની સ્થિરતામાટે પરમાત્માની આદરપૂર્વક શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિમાની કોઇ એક કે વધારે ભક્તિ કરવી એવા વેદાતશાસ્ત્રનો ઉપદેશ છે કૈવલ્યથી ભિન્ન કોઇ પણ પ્રકારની સિદ્ધિ મેળવવા-માટે મુમુક્ષુએ યોગાનુષ્ઠાન કરવાનુ નથી, પણ અનાત્માકાર વૃત્તિઓનો નિરોધ કરી કૈવલ્યની પ્રાપ્તિ કરવામાટે મુમુક્ષુએ યોગાનુષ્ઠાન કરવુ જોઇએ એમ વેદાતશાસ્ત્ર કહે છે વેદાતશાસ્ત્રનુ શ્રવણ કરી તેના વાસ્તવિક તાત્પર્યને મુમુક્ષુએ સમજવુ, વેદાતશાસ્ત્રે ઉપદેશ કરેલા મુખ્ય વિષયોનુ એકાતમા આદરપૂર્વક વારવાર મનન કરી આ વિશ્વમા એકજ અદ્વિતીયતત્ત્વ સત્ય છે, ને અન્ય સર્વ કલ્પિત છે એમ મુમુક્ષુએ નક્કી કરવુ, અને એ એકજ અદ્વિતીયતત્ત્વનો દીર્ઘ-કાલ, અતરાયવિના, આદરપૂર્વક વિચાર કરતા રહી મુમુક્ષુએ તેનો દૃઢ સાક્ષાત્કાર કરી દુખરહિત પરમાનદરૂપે અવિચલ સ્થિતિ કરવી—દુખપૂર્ણ ભવસાગર તરી જવા–એમ સર્વ વેદાતોપજીવી મુમુક્ષુઓને વેદાતશાસ્ત્ર ઉપદેશ કરે છે

દેશ, કાલ ને વસ્તુના પરિચ્છેદથી રહિત બ્રહ્મને આશ્રયે રહેલી માયામા અપાર લૌકિક ને દિવ્ય સામર્થ્ય રહેલુ છે તેથી જેઓ શુદ્ધ શ્રદ્ધા ને શુદ્ધ પ્રીતિથી જેટલે અશે બ્રહ્માભિમુખ થાય છે તેટલે અશે તે બ્રહ્મને આશ્રયે રહેલી માયા તેઓને મનોવાછિત પદાર્થ આપે છે

અપૂર્ણ